

ДИЗАЙН

УДК 74.01/.09-7.05

Цитування:

Габрель М. М., Габрель Т. М. Феномен пам'яті міст як цілісності часового виміру. *Культура і сучасність : альманах*. 2021. № 1. С. 99-103.

Habrel M., Habrel T. (2021). The phenomenon of urban memory as a wholeness of time. *Kultura i suchasnist : almanakh*, 1, 99-103 [in Ukrainian].

Габрель Микола Михайлович,
доктор технічних наук, професор,
професор і завідувач кафедри
архітектурного проектування
Інституту архітектури та дизайну
НУ «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2514-9165>
mykola.m.habrel@lpnu.ua

Габрель Тарас Миколайович,
кандидат мистецтвознавства,
асистент кафедри дизайну
та основ архітектури
Інституту архітектури та дизайну
НУ «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2293-6841>
taras.m.habrel@lpnu.ua

ФЕНОМЕН ПАМ'ЯТІ МІСТ ЯК ЦІЛІСНОСТІ ЧАСОВОГО ВИМІРУ

Мета роботи — розглянути пам'ять міста як цілісності часового виміру, окреслити її «координати» в просторі м. Львова та доповнити методику врахування пам'яті в обґрунтуванні проектних рішень. **Методологія** дослідження: у статті використано головні положення системного підходу; контент-аналіз, методи моделювання й історичний; опитування мешканців міст, а також графоаналітичний, картографічний методи. **Наукова новизна** полягає в розкритті феномену пам'яті міста як цілісності часового виміру, аналізі міста крізь призму індивідуальної, колективної та історичної пам'яті. **Висновки.** Розуміння пам'яті міста й місця дає можливість фахівцям розширити інструментарій при обґрунтуванні проектних рішень, сприяє збереженню й використанню історичного середовища, його творенню без шкоди для довкілля і людини, що особливо актуально в період поглинання урбанізацією унікальних особливостей міст і їх простору.

Ключові слова: ідентичність, пам'ять міста, місце пам'яті, вимір часу в просторі.

Habrel Mykola, doctor of Technical Sciences, Professor, Professor of the Department of Architectural Design of the Institute of Architecture and Design of Lviv Polytechnic National University; Habrel Taras, candidate of art history, Department of Design and Fundamentals of Architecture, Institute of Architecture and Design of Lviv Polytechnic National University

The phenomenon of urban memory as a wholeness of time

The purpose of the work is to systematically comprehend the phenomenon of the city and its space in the parameters of memory, to consider the memory of the city as a whole of temporal dimension, to outline its «coordinates» in the space of Lviv and to supplement the method of their consideration in design decisions. **Methodology.** The main provisions of the system approach are used in the article; a set of methods and approaches that will ensure the conceptual unity of the study of theoretical and practical components - content analysis (interpretation of the essence of basic concepts), modeling methods and historical; survey of city residents, as well as graphics-analytical, cartographic methods. **The scientific novelty** of the work is to reveal the phenomenon of city memory as a whole of time, as well as the analysis of the city through the prism of individual, collective and historical memory. **Conclusions.** Understanding the memory of the city and place will allow professionals to expand the tools for substantiating design decisions, help preserve and use not only the historical but also create a new environment without harm to the environment and human development, which is especially relevant during the urbanization of the historic environment.

Key words: identity, city memory, memory location, measuring time in space.

Актуальність теми дослідження. У містобудівній, архітектурній і дизайнерській науці пам'ять пов'язана з чинником часу і його неперервності, який присутній у: історичному аспекті; сучасності (тривалість події і часові режими функціонування системи); перспективі. Місто з його архітектурно-просторовими формами є середовищем, де людина реалізовується. Розуміння міських просторів через феномен пам'яті дає можливість фахівцям розширити власний інструментарій, що враховуватиме специфіку цього феномену, обґрунтувати ефективні й атрактивні архітектурно-містобудівні й дизайнерські рішення, формувати адекватне минулому майбутнє. В умовах протистояння ідентичності й універсалізму постає низка завдань: «повторного використання» міських споруд, підвищення гнучкості архітектури, переосмислення нових явищ архітектурно-дизайнерського процесу, глибшого врахування оточення й контексту. Особливого розгляду потребують емоційні складові, які й формують пам'ять людини (соціуму) про місто і простір своєї екзистенції. Розгляд феномену пам'яті пропонується як пов'язання сьогодення з минулим, визначення спрямування в майбутнє з урахуванням минулого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема пам'яті міст і міських просторів розроблена у вітчизняних дослідженнях дещо одноаспектно [6; 8]. Дослідники у дискусіях про феномен пам'яті в містах оперують категоріями: місце, локація, ідентичність, історико-культурний ландшафт тощо, які стають об'єктом уваги не лише архітекторів, дизайнерів, а й істориків, мистецтвознавців, культурологів [2; 3]. А. Ассман зазначає, що міські топоси можуть бути «чужими», а можуть «оживати», повертаючи зруйноване часом [1, 47]. П. Гаттон розглядає «місце» як «...частину ідентичності суб'єкта, який запам'ятовує» [9, 177]. На значимості «місця пам'яті» та згасанні живих традицій у сучасному суспільстві наголошує П'єр Нора в контексті культурної пам'яті як ставлення до минулого, яке спільно формується великими групами людей, на різній часовій відстані від минулих подій [4]. М. Хальбвакс [7], для якого важливим є створення спільних спогадів і способи, з допомогою яких суспільство зберігає пам'ять про минуле, окреслює «механізми запам'ятовування», досліджуючи взаємозв'язки колективної й історичної пам'яті. Оперуючи терміном «соціальна пам'ять міста», І. Соломіна проектує проблематику на конкретне місто, де

втілюються різні форми запам'ятовування і забуття [5].

Мета статті: системно осмислити феномен міста і його простору в параметрах пам'яті, розглянути пам'ять міста як цілісності часового виміру. Цьому сприяло: розкриття пам'яті міста як теоретичного й історичного феноменів; аналіз міста крізь призму індивідуальної, колективної та історичної пам'яті; окреслення «координат» пам'яті в просторі м. Львова, а також доповнення до методики урахування пам'яті в обґрунтуванні проектних рішень.

Виклад основного матеріалу. *Понятійний апарат і передумови дослідження й формування пам'яті міста.* Пам'ять міста і місця є тим, що пов'язує людину, архітектуру, предметне середовище та середовище життєдіяльності соціуму. Сьогодні відчуття цих компонентів міста менше порівняно з минулим, і це послабило зв'язок людини з міськими просторами на ментальному рівні. Реальні фрагменти простору (місця) мають і матеріальні, й нематеріальні сутності, сенсорні й духовні властивості й символіку, які дають конкретну ідентифікацію, що складає їх інформаційну суть. Пам'ять стосовно людини поділяється на історичну й генетичну, що закладена попередніми поколіннями, і поділяється на колективну й індивідуальну. Вона володіє властивостями: суб'єктивності (у кожного своя пам'ять), істинності (основа розуміння явищ), плинності (вплив часу), підпадає під загрози спотворення, відображає досвід.

Архітектура і простір — не лише соціальна, природна, функціональна системи, це предмет мистецтва й емоційне явище. Позитивні емоції існують, коли в рішенні досягнуто певної гармонії, коли результат захоплює. За останні кілька десятиліть багато міст України втратило свою індивідуальність і універсалізувалось. Планувальники, дизайнери стали менше уваги приділяти категоріям ідентичності, припинили вникати в суть «людяності» міста і місця. Чимало традиційних пам'яток архітектури та історична спадщина знищуються, що веде до втрати геному тяглості й цілісності міста, а також зникнення пам'ятних місць. Відображаючи стиль людського життя в різний період, архітектура виступає інструментом ідентичності та формує знання про світ екзистенції соціуму.

Архітектурна ідентичність — явище й складова національної ідентичності; реальність, що містить комплекс властивостей. Специфіка простору й місця трансформується

з розвитком способів мислення та виокремлює чуттєві, емоційні, естетичні виміри й методи їх дослідження. К. Вердері колективну ідентичність виділяє як ідеологію групи людей із певними історико-культурними цінностями, відносить до особливостей і національних ознак (мова, стиль одягу тощо), включає п'ять ключових елементів: психологічні (свідомість спільноти); культурні (спільна культура); територіальні (прив'язаність до території); історичні (володіння спільним минулим); політичні (право керувати собою) [10, 56-73].

Простір екзистенції людини трактується у формі: абсолютного (розуміння простору як окремої фізичної й реальної сутності); відносного (визначає місце розташування і відстань між горизонтальними зв'язками, що вимірюється витратами часу); когнітивного як невід'ємного від нашого буття (визначаються рівнем цінності для людей, їх почуттів, переконань і уявлень про місце). Предметом авторського дослідження виступає когнітивний простір. Отже, неможливо зрозуміти «життя міста» без розуміння соціальної сутності простору в координатах пам'яті. Кожне місце формується у відношенні до соціальних і культурних уявлень, створюється з допомогою людських дій; має свої атрибути, «характер», «атмосферу». З пам'яттю міста й місця тісно пов'язані поняття *уяви і події* в архітектурі, що мають часові й просторові межі, з їх допомогою можемо відтворити простір минулого.

Пам'ять міста та місць Львова: формування і збереження.

1) *Індивідуальна пам'ять і місця індивідуальної пам'яті у Львові.* Дослідження проводилось у формі опитування в такій послідовності: виділення місця, пов'язаного з особистими подіями (пам'яттю) в житті конкретних людей; стислий опис події, пов'язаної з цим місцем; аналіз архітектурної ситуації конкретного місця; з'ясування, чи архітектура вплинула на місце події та саму подію; здійснення оцінки змін в архітектурі конкретного місця в пізніші періоди, і з'ясування, як зміни вплинули на відображення події в пам'яті опитуваного. До опитування були залучені студенти Інституту архітектури та дизайну НУ «Львівська політехніка» при викладанні предмету «Соціальні комунікації в архітектурі громадських об'єктів та громадського простору», а також інші особи за аналогічною схемою. Питання стосувалися емоційних і індивідуальних подій, і це пояснює причину, чому респонденти неохоче йшли на контакт із опитувальниками – малознайомими людьми.

До уваги брались: вік опитуваних, стать, вид діяльності, час проживання у місті тощо. Якщо людина описувала пам'ятне для себе місце і подію зі свого життя в минулому, особлива увага приділялась аналізу її ставлення до змін місця та оцінки їх впливу на пам'ять. Загалом було опитано приблизно 200 осіб.

Місця, які виявились пам'ятними і пов'язані з особистими подіями мешканців, надзвичайно різноманітні — і окремі будівлі, і простори: книгарня «Дружба» біля фонтану на вул. Міцкевича та місця передплатних видань; фонтан «Лебеді» і сам Стрийський парк; пивний бар і Парк культури і відпочинку ім. Б.Хмельницького; місця відвідин Папи Івана Павла II Львова; території студентських гуртожитків тощо. Серед сучасної молоді значна частина пам'ятних місць пов'язана з новими торговельно-розважальними центрами. Загалом було отримано понад 150 емоційних описів подій і місць індивідуальної пам'яті та сприйняття архітектури. Загалом майже 80% опитувань стосувалися опису позитивних подій і аналогічних емоцій, решта — події, пов'язані з негативом (у т.ч. психологічними травмами). Абсолютна більшість опитаних пов'язує індивідуальну пам'ять з місцем події, основні з яких відбулися в історичному середовищі міста. З подій, які відбулись поза історичним центром, слід виділити візити визначних особистостей, зокрема Папи Римського Івана Павла II до Львова (2001 р.).

Узагальнення місць індивідуальної пам'яті вказує на їх прив'язку до громадського простору міста та його складових (Стрийський парк, проспект Свободи, площа Ринок, Високий Замок тощо). Громадські простори міста в контексті індивідуальної пам'яті мешканців розділені нами в п'ять груп: історичного центру; рекреаційний (парки, сквери); комунікаційний (бульвари, шляхи, вокзали, площі); центральний простір районів багатоповерхової забудови (за місцем проживання); простір нових торговельних і розважальних центрів.

2) *Колективна пам'ять як узагальнення описів і оцінок місць індивідуальної пам'яті.* Зазначимо, що колективною є пам'ять групи людей, об'єднаних загальними ідеями, інтересами; включає узагальнені думки кожної окремої людини. Будучи синтезом комунікативної й культурної пам'яті, головна ознака яких полягає в поєднанні минулого з сучасним, ця пам'ять служить фундаментом формування громадського суспільства і творить культурну спадщину. Колективна пам'ять — це спосіб збереження соціально значущої інформації, без чого неможливе

існування суспільства, соціальних груп, окремих індивідумів, які творять суспільство. Вона не завжди збігається з історією й може бути відмінною від історичних фактів. Після систематизації місць колективної пам'яті проводилось виділення найбільш пам'ятних просторів у місті. Ці місця запам'ятались участю й спостереженням за діями, які проводились (фестивалі, форум книги, зустрічі з цікавими особистостями тощо).

Під час дослідження робились певні узагальнення місць пам'яті. Так, на проспекті Свободи в усі часи відбуваються групові події і заходи: збираються шахісти, малюють шаржі художники, проходять дискусії, імпрізовані виступи любителів хорového співу тощо. Водночас це місце, яке віддзеркалює найвагоміші віхи життя громади, — мітинги, патріотичні заходи, святкування пам'ятних подій у житті міста. У концепті «колективна пам'ять», яка часто уособлюється з «історичною», фокусуються всі модуси часу: минуле, теперішнє, майбутнє. Автори стоять на позиції розрізнення колективної (пам'ятні місця, ритуали, фольклор тощо) й історичної пам'яті.

3) *Історична пам'ять Львова*. Історичну пам'ять формує колективна пам'ять, виражаючи суспільне уявлення про минуле, коли суспільство виробляє узагальнений стереотип ставлення до історичних подій, персонажів; фундамент для формування майбутнього. Львів, маючи природний елемент структури міста (гору Високий Замок), що разом із районом Підзамче ще в XII ст. становили високорозвинуте міське поселення, виступає носієм пам'яті міських подій і процесів, пов'язаних зі зміною основних історико-політичних, соціально-економічних та інших умов. Дослідження місць історичної пам'яті, яке проводили автори, залишається надійним методом отримання об'єктивної інформації та обґрунтованості пропозицій. Практична сторона визначення історико-архітектурної спадщини показала, що класифікація пам'яток, виходячи з їх історико-мистецької цінності, має опосередковане значення для соціуму. Пам'ятки архітектури національного чи місцевого значення, включені в сучасне життя, виконують функції музеїв, туристичних центрів, закладів відпочинку. Тобто йдеться не лише про історико-культурні цінності, які користуються популярністю, а й про місцерозташування та сучасне функціональне їх використання.

Урахування пам'яті міста в обґрунтуванні проектних рішень. У результаті

проведених досліджень авторами виділено певні аспекти: 1) пам'ять дисциплінує аналіз, розкриває шляхи й засоби її збереження, розвитку та використання; 2) цілі зі збереження й використання пам'яті в розвитку міст можна поділити на стратегічні, тактичні, оперативні; 3) зберігаються методичні труднощі скерування пам'яті міста на його майбутнє. Підтверджено, що людина стає продуктивним елементом і співавтором творення просторів і місць, а поведінку користувача доцільно розглядати як відкриту інваріанту. Зміни сьогодення означають, що мешканці міст повертають «своє місце в просторі», відходять від упередженої ідеї фіксованого простору й суспільного життя, обмеженого місцем проживання й громадським життям у центральній частині. Визначеність і потенціал просторів пам'яті створюють додаткові умови для обґрунтування проектних рішень, де емоції й нематеріальне можуть бути важливішими від ресурсних характеристик.

Різновекторність пам'яті історичної та неоднорідність індивідуальної не дозволяє одночасно відобразити їх у середовищі міста. В сучасний період «вседозволеності» в суспільстві домінують концепції толерантності, які дуже часто бувають або шкідливими, або й отруйними (концепції постнаціонального етапу розвитку соціуму, нового космополітизму й «позаєтнічності» посилюють деградуючі процеси глобалізації світу). Професійна ж спільнота під тиском «матеріально стурбованих» інвесторів інтенсивно продукує вигідну для себе безлику типову забудову (в багатьох випадках еліти зводять місцеву історію й культуру до власного нарративу через комодифікацію колективних спогадів). Водночас передбачити в середовищі міста простір для увіковічення індивідуальної пам'яті кожного (упродовж 1991–2004 рр. у Львові було встановлено 69 нових меморіальних дощок) просто неможливо: історична пам'ять мешканців перебуває під штучно роздмухуваним тиском політичних груп, а «регіоналістський» підхід і місцевий патріотизм роблять руйнівний вклад у спроби побудови справді ефективної національної ідентичності.

Врахувати «думку кожного», надати слово й дати можливість дискусіям щодо неоднорідності минулого, сприяти пошуку зрілої істини та формуванню адекватного майбутнього можливо на шляху доданої й віртуальної реальності. В цьому напрямі зроблено перші несміливі кроки: в історичній частині міста спостерігаємо інструменти

«входу» в віртуальне середовище. Значимо, це: дієвий спосіб вирішення проблем, зумовлених багатокультурністю міста, зі збереженням цілісності архітектурного ансамблю; спосіб дізнатися реципієнту зручною мовою історичні факти та їх інтерпретацію сучасниками; спосіб включення до контексту середовища яскравих фрагментів індивідуальної пам'яті. Інформаційні технології при їх грамотному застосуванні можуть стати могутнім інструментом, який багатогранно розкриє «координати» пам'яті в просторі міста. Потрібне лише бажання ними скористатися.

Висновки. Почуття пам'яті в місті виникає на тлі прожитого протягом певного періоду як взаємодія параметрів, які мають важливе значення для мешканців. У дослідженні зроблена спроба інтегрувати людину й місце, в якому людина може жити гармонійно, з пам'яттю середовища. Існує розділення понять і елементів на простір, час і порядок, структура, місце. Використовуючи суб'єктивний психологічний образ міста і місце життєдіяльності людини, створюються умови для обґрунтування нового підходу до формування значущих місць та «пам'яті міста». Сьогодні, щоб знайти і створити дух місця, урбаніст, архітектор і дизайнер повинні враховувати множину нових явищ, які служать основою творення архітектури зі значенням. Розуміння духу пам'яті міста й місця допоможе зберегти й використати історичне середовище, а також творити нове без шкоди для довкілля й людини.

Література

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. К.: Ніка-Центр, 2012. 440 с.
2. Киридон А.М. Етос пам'яті. Національна та історична пам'ять. К.: Пріоритети. 2012. Вип.2. С. 378–401.
3. Набок С. Простір і пам'ять: на перехрестях контекстів // Наукові записки. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2017. Вип. 5–6 (91–92). С. 244–253.
4. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. з фр. А. Репа. К.: Кліо, 2014. 272 с.
5. Соломіна І.Ю. Влияние социальной памяти города на формирование туристского пространства Самары // Аспирантский вестник Поволжья. 2013. № 3–4. С. 61–67.
6. Тимохін В. Проблеми і принципи реконструкції сучасного міського середовища // Досвід та перспективи розвитку міст України. К.: Діпромісто, 2014. Вип. 26. С. 15–25.

7. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / пер. с фр. С. Зенкина. М.: Новое изд-во, 2007. 348 с.

8. Черкес Б. С., Юрик Я.М. Ідентичність та пам'ять у міському середовищі // Вісник «Львівської політехніки», 2014. С 35–39. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/25295/1/7-35-39.pdf> (дата звернення 05.02.2021).

9. Hutton P.H. Memory Phenomenon in Contemporary Historical Writing; How Interest in Memory has Influenced our Understanding of History. New York: Palgrave Macmillan, 2016. URL: <https://www.palgrave.com/gp/book/9781137494641> (дата звернення 26.01.2021).

10. Verdery K. The Political Lives of Dead Bodies: Reburial and Postsocialist Change. New York: Columbia University Press, 1999. 185 p.

References

1. Assman, A. (2012). Spaces of memory. Forms of transformation of cultural memory. K.: Nika-Center [in Ukrainian].
2. Kiridon, A.M. (2012). Ethos of memory. National and historical memory. K.: Priorities, 2, 378–401 [in Ukrainian].
3. Nabok, S. (2017). Space and memory: at the intersection of contexts. Proceedings. K.: IPIEND them. IF Kuras NAS of Ukraine, 5-6, 244-253 [in Ukrainian].
4. Nora, P. (2014). Present, nation, memory. (A. Turnip, Trans). K.: Clio [in Ukrainian].
5. Solomina, I.Yu. (2013). The influence of the city's social memory on the formation of the tourist space of Samara. Postgraduate Herald of the Volga Region, 3-4, 61-67 [in Russian].
6. Timokhin, V. (2014). Problems and principles of reconstruction of the modern urban environment. Experience and prospects of development of cities of Ukraine. K.: Dipromisto, 26, 15–25 [in Ukrainian].
7. Halbwax, M. (2007). Social framework of memory, (S. Zenkin, Trans). M.: Novoe izd-vo. Retrieved from <http://esimde.org/archives/846> [in Russian].
8. Cerkes, B.S., & Yurik, Ya.M. (2014). Identity and memory in an urban environment. Bulletin of Lviv Polytechnic, 35-39. Retrieved from <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/25295/1/7-35-39.pdf> [in Ukrainian].
9. Hutton, Patrick H. (2016). Memory Phenomenon in Contemporary Historical Writing; How Interest in Memory has Influenced our Understanding of History. New York: Palgrave Macmillan. Retrieved from <https://www.palgrave.com/gp/book/9781137494641> [in English]
10. Verdery, K. (1999). The Political Lives of Dead Bodies: Reburial and Postsocialist Change. New York: Columbia University Press [in English]

Стаття надійшла до редакції 15.02.2021
Отримано після доопрацювання 04.03.2021
Прийнято до друку 11.03.2021